

SZIRTES ARTÚR: A SZOCIÁLIS JOGALKOTÁS PROBLÉMÁJA.*

I. Az a módszertani vita, mely az utolsó tizenöt évben a legújabb, különösen német jogelméleti irodalmat foglalkoztatja, kétségtelenül az új kapitalisztikus és az ezzel párhuzamos új szociális és szocialisztikus fejlődésnek az eredménye. Az életviszonyoknak az a teljes átalakulása, mely az új osztályalakulásokkal és osztályküzdelmekkel együtt jár, az úgynevezett jogtudományt teljesen új problémák elé állította; az átalakulás hullámverése legelsősorban a jogalkalmazás terén volt érezhető. Mind behatóbban kellett az irodalomnak a *törvény hézagaival* foglalkoznia és ennek folytán mind erősebb lendületet vett az az irány, mely a régi fogalmak és tételek alkalmazhatatlansága folytán a bírónak a jogalkalmazás terén teljesen szabad kutatási, mérlegelési és jogalkotási szabdságot kívánt biztosítani. Ennek az irodalmi iránynak híveit az irány ellenzői *Freirechtler*-eknek nevezték el, akik szerint a bíró a törvény ellenére is szabadon alkalmazhatná azt a jogot, mely nézete szerint az elbírálandó életviszonyoknak megfelel. Ezzel a téves nézettel szemben az új irány szószólói, akik magukat a *freie Rechtsfindung*, vagyis a szabad jogalkalmazás iránya híveinek nevezik és akiknek legfőbb képviselői az osztrák *Ehrlich és Ofner*, továbbá a német *Kantorowicz, Bozi, Sinzheimer* és *Fuchs* ismételtel kifejtették,¹ hogy a bíró szabadsága csupán annyit jelent, hogy ő az életviszonyok lélektani és társadalomtudományi gondos megfigyelése, de a törvények és törvényerejű rendeletek teljes tiszteletben tartása mellett leli meg és alkalmazza a jogot.²

Noha ma már a bírói gyakorlatot mindinkább áthatja az új életviszonyok mérlegelésének kötelessége, noha a legújabbkori bírói gyakorlat ennek folytán mind szociálisabbá is lesz, a bíró maga, az igazságügyi szervezetnek kontinentális jogrendszere mellett, nem teremtheti meg azt a jogot, mely a mindenkori életviszonyoknak mindenben megfelel. Anton *Menger* világos írásainak,³ melyekben *egy legislativpolitikai* jogtudomány megteremtését sürgeti, ez új vi-

* A Társadalomtudományi Társaságban 1916 február 1-én tartott előadásból.

¹ L. különösen Kantorowicz: *Die Contra-legem Fabel* és *Fuchs: Der Juristische Kulturkampf* című munkáit.

² A jogi lélektan (*Juristische Psychologie*) és jogi szociológia eme jogalkalmazási beállítására tekintetében ismét főleg Fuchs és Kantorowicz különböző munkáira utalhatunk.

³ L. különösen Menger 1895. évi rektori megnyitó beszédét, *Über die sozialen Aufgaben der Rechtswissenschaft* (2. kiadás 1905, Wien, Braumüller, 19—20. 1.).

tában semmi hatásuk nem mutatkozott. Tudtommal *Ofner* volt az első, aki az 1912-ben tartott német jogászgyűlésen¹ végre reámutatott a módszertani vita ama főhibájára, hogy a bírót állították a vita középpontjába.

Bozi pedig, az új jogtudományi irány e bátor harcosa az első, aki legújabb könyvében (*Lebendes Recht*, Hannover, Helwing, 1915), összefoglalván az új irány problémáit, a törvényalkotás módszere kérdésének már külön fejezetet szentelt (*Das Gesetzgebungsproblem*), rávilágítva arra az elvitázhatatlan tényre, hogy a jogtudomány új módszertani iránya a törvényalkotás eddigi módszerét és rendszerét alapszámban támadja meg. Korábbi dolgozataimban² vallott ama felfogásomhoz híven, hogy a vita súlypontjának a jogalkalmazás kérdéséről a jogalkotás kérdésére kell átvitetni, *Die Rechtswissenschaft — eine Kulturmacht*, című újabb munkámban³ magam is úgyszólván kizárólag a tudományos jogalkotás módszerével foglalkozom, kapcsolatban azokkal a szervezeti jogi kérdésekkel, melyeknek megoldása az új jogtudomány egyik legelsőbbrendű feladata.

II. Az eddigi jogi tanítás sohasem, vagy alig vonta meg a kellő párhuzamot jogalkalmazás és jogalkotás között.⁴ Az eddig uralkodó jogelmélet úgyszólván kizárólag a jogalkalmazás elmélete volt, mely a tételes jogból indult ki, azt magyarázta és annak alkalmazásához kívánt útmutatásokkal szolgálni. A jogalkotás munkáját — eltekintve a törvény hiányában vagy hézagossága eseteiben a jogalkalmazásban, illetve igazságszolgáltatásban előforduló bírói és *közigazgatási* jogalkotás szerény eseteitől — ez az elmélet törvényhozási munkának tekintette,⁵ amely munka szerinte a törvényhozói testületek feladata és így elsősorban a politika birodalmába tartozik. Új jogtudományi irányunk szerint ez a kiinduló pont teljesen téves. Szerintünk⁶ a jogtudománynak csak másodsorban feladata, hogy a

¹ *Verhandlungen des XXXI. Deutschen Juristentages* (773. 1.).

² *A szociális jog elmélete* (Budapest, Rényi Károly, 1913); *Die Methode der Rechtswissenschaft. (Recht und Wirtschaft, 1913, 2. Heft*, Berlin).

³ Hannover, Helwing, 1916. (Einführung in das lebende Recht, H. 15).

⁴ Ott, ahol a törvény nem beszél (*sine lege*), vagy hézagos (*praeter legem*), a bírói gyakorlat is sokszor alkot jogot. A *szűkebb értelemben vett jogalkalmazás, a bírói jogalkotás és a jogalkotó jogtudomány* fogalmi elhatárolása tekintetében l. *Die Rechtswissenschaft — eine Kulturmacht* c. könyvem I. fejezetét.

⁵ Még Kantorowicz is ezen az állásponton van.

⁶ Menger már e módszertani vita előtt teljes határozottsággal hirdette ezt az elvet. Ha nem is mindig ily teljes határozottsággal, de ugyanezt a nézetet vallják *Ofner* és főleg *Bozi*. Ellenben *Sinzheimer* és *Fuchs*, de *Ehrlich* is főleg csak *jogalkalmazásról* beszélnek és a kisebb vitáikat e kérdés körül mozognak.

jogalkalmazás részére a tételes jog magyarázása kapcsán szabályokkal szolgáljon, alapvető és legfontosabb feladata ezt megelőzőleg az, hogy a jelen életviszonyokat jogi szempontból felkutassa, a jogi szabályozást igénylő életjelenségeket törvényalkotás céljából vizsgálja, boncolja, csoportosítsa, belőlük a megfelelő jogi tételeket kihámozza és törvényi erővel leendő felruházás céljából a törvényhozás testületeinek bemutatssa. Ez álláspont szerint tehát a jogtudomány elsősorban az életjelenségek megfigyelésének tudománya, melynek célja az életjelenségek jogi törvényszerűségeinek felismerése és megformálása.

A jogtudomány alapvető munkásságának ez a beállítása azonban magának az eddig nem mindig teljes joggal így nevezett jogtudománynak tudományosságát is igazabb alapokra helyezi. Sok vita folyt eddig arról, vajjon a jogtudomány tényleg tudomány, vagy csak technika-e. Valóban, az a jogtudomány, mely főcéljának a tételes jog alapján a jogalkalmazás segítségét és irányítását tekintette, méltán volt technikának tekinthető. Az idevágó legújabb irodalomból csak *Rumpf*¹ és *Ehrlich*² újabb írásait szabadjon említenem, melyek még mindig arról kénytelenek vitatkozni, vajjon tudomány-e a jogtudomány, és arra a megállapodásra jutnak, hogy „tudományunk”, ha nem is technikának, de legfeljebb művészetnek nevezhető, semmiesetre sem mondható azonban tudománynak. Szerintük, és ez volt az eddigi uralkodó felfogás, a jurisprudentia rendezés, nem pedig a megfigyelés tudománya. Ezzel az egyoldalú felfogással ellentétben azt valljuk, hogy a jogtudomány feladata, épp úgy, mint a természettudományoké, az objektív és korlátlan megfigyelés és leírás, továbbá eme megfigyelés és leírás alapján a tudományos értelemben vett törvények kutatása és felismerése. Hogy ez utóbbi munka analízis és dedukció, sőt néha intuíció is, természetes; de dedukció és intuíció, melyet korlátlan és elfogulatlan indukció előz és alapoz meg. Ebben az alapvető felfogásban rejlik az új jogtudomány induktív karaktere. Elvégre a természettudományokról is el lehet mondani, hogy azok végcélja a megfigyelt jelenségek rendezése, rendszerbe foglalása és tovafejlesztése³, ám a tudományos rendezés csak tudományos megfigyelés alapján állhat és ennek folyománya. Természetesen az új jogtudományi kutatás számára sem írhatjuk a természettudományok kutatási módszerét mindenben elő. Azok a túlzások, melyek a németországi módszertani viták kapcsán ebben az

¹ *Volk und Recht* Oldenburg i. Gr., Gerhard Stalling, 1910.

² *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München, Duncker és Humblot 1913.

³ „Le savant doit ordonner; on fait la science avec des faits comme une maison avec des pierres; mais une accumulation des faits n'est pas plus une science qu' un tas de pierres n'est une maison” — mondja H. Poincaré (*La science et l'hypothese*, Paris, Flammarion, 1908, 168. 1.).

irányban elhangzottak, ma már teljesen túlhaladottnak tekinthetők. Minden tudomány számára az illető tudomány megfigyelésének, kutatásának anyaga szabja meg módszertani alapelveit. Mindig az a kérdés, melyek a megfigyelendő jelenségek. A fizika a természet fizikai jelenségeit, a botanika a természet növénytani jelenségeit figyeli meg, míg a jogtudomány megfigyeléseinek anyaga a társadalmi életviszonyok jogi jelenségeinek összessége. Ha tehát tudományunk korántsem vált természettudománnyá, mégis a megfigyelés alapján álló és a maga sajátlagos eszközeivel és berendezéseivel dolgozó induktív tudománynak kell majd az új jogtudományt neveznünk, amelyről többé Heine nem írhatná a maga gúnyos szatírját és Goethe nem mondhatná többé: *Ich weiss wies um diese Lehre steht.*

III. A probléma tehát az, miként valósítható meg a jogtudomány induktív módszere? Vagyis gyakorlatiban: Miként lehetne megvalósítani a jogtudomány induktív módszerének legmegfelelőbb eszközöket és berendezéseket? Jelen előadásom tudományos célja csupán a probléma felvetése, beállítása és néhány fontos szempontból való megvilágítása.¹

A jogalkotás eddigi módszerének legjellemzőbb vonása az, hogy főleg *minisztériális* törvényelőkészítés és jogszabályalkotásban nyilvánult meg. Ebben a szóban benne van az eddigi jogalkotás módszerének minden hibája. A mai és az eddigi pártpolitika hatalmi harcában, tudjuk, hol az egyik, hol az másik politikai párt kerül az országban uralomra. Akár az egyik, akár a másik párt van azonban uralmon, mögötte mindig az a gazdasági érdekréteg áll, mely az illető országban a leggazdagabb és a legjobban szervezett. Így van ez Európa minden országában, ott is, ahol nagy pártok küzdenek egymással, melyek mellett a kisebbek eltörpülnek és ott is, ahol számos párt van az országban, melyek csak úgy tudnak a kormányra hatni, ha koalícióba, politikai blokkba lépnek egymással.² A minisztériumok vezetői, különösen a parlamentárisan kormányzott országok kontinentális típusaiban mindig ama pártok, vagy párt függvényei, melyek a politikai energiák harcában érvényre jutottak. A leghatalmasabb gazdasági réteg a maga egyéni és szervezeti energiáival mindenkor ama politikai párt mögött áll, amely kormányra kerül. A gazdasági csoportok ugyanis nem kormányra törekszenek, hanem

¹ Jelen dolgozat szűk keretei természetesen csupán a legfontosabb kérdések futólagos érintését engedték meg. A részletek és a még idevágó egyéb módszertani és szervezeti kérdések tekintetében szabadjon ismétlen tenet német munkámra, annak különösen II. és III. fejezetére utalnom.

² L. pl. ugyanezt a tünetet Németország politikai életében is: Naumann *Die politischen Parteien*, Berlin, Buchverl. der „Hufe“, 1910, 47. l. ahol Bülow 1906. évi kísérletéről, és 55. l., ahol a konzervatívok és a *Zentrum* uralmáról van szó.

a mindenkori kormány fölötti uralomra.¹ A leggazdagabb és a legjobban szervezett gazdasági érdekkör lehetőleg nem akar a pártpolitikai harcokban nyíltan résztvenni, nehogy valamely párt és kormány bukásával ő maga is bukják. Inkább arra törekszik, hogy a mindenkor leghatalmasabbnak mutakozó politikai pártot gazdaságilag erősítse, és annak a szavazatok minél nagyobb számát biztosítsa, így lesz pl. a *Bund der Landwirte*-ből hatalmas politikai tényező, mellyel a pártoknak számolniuk kell, sőt amelynek és a hozzá hasonló nagy gazdasági szervezeteknek politikai jellege napjainkban már nem is marad, de nem is maradhat a politikai kulisszák mögött.⁹ A miniszter, bármily kiváló férfiú is, csupán oly törvényeket készíthet elő, és csupán oly jogszabályokat alkothat, melyek lényegükben megfelelnek az uralkodó politikai párt vagy pártok mögött álló leghatalmasabb gazdasági csoport vagy csoportok érdekeinek. Ha mást akar, helyzete az uralkodó pártban, a parlamentben és ezzel a kabünetben tarthatatlanná lesz, megbukik.³ Nyilvánvaló tehát, hogy az a törvényelőkészítés és jogalkotás, mely a mindenkori minisztériumokban folyik, csupán az ország lakossága egy rendszerint túlnyomó kisebbségben (de a parlamentben többségben) levő rétegének érdekeit tarthatja vizsgálódásaiban szem előtt. Ezek az érdekek rendszerint minden inaktív kutatás szükségessége nélkül adva vannak. A hatalmon levő gazdasági réteg parancsolólag írja elő azokat az érdekeit, melyek jogi szabályozást, zavartalan kielégítésükben állami kényszert igényelnek. Kétségtelen tehát, hogy a miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás a mai pártstruktúra és parlamenti szerkezet mellett tudományos nem lehet. Hiába igyekszik a miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás munkálatait olykor a szociális irányzat jegyében feltüntetni és *tanácskozások, ankétek, körkérdések*

¹ Jellinek, Georg (*Regierung und Parlament in Deutschland*, Leipzig Teubner, 1909, 35. l.) kissé teoretikus egyoldalúsággal ezt a sajátosságot már a mai német politikai *pártban* is látja.

² Ezirányban csupán a *Zeitschrift für Politik* 1912 óta megjelenő *Die Parteien* című mellékletére hivatkozom, amely a gazdaságpolitikai szervezeteket immár kifejezetten politikaiaknak kénytelen elismerni és azokról, mint mindinkább pártokká fejlődő politikai egységekről számol be.

³ Ennek a megállapításnak, mely más formában és összefüggésben ugyan, de végeredményben Mengerre vezethető vissza, nem mond ellent a modern munkásvédelmi és a mind modernebb adósvédelmi törvényhozási irányzat. Az előbbi egy feltörekvő szervezett társadalmi osztály, az ipari munkásság hatalmi harcának részleges eredménye, az utóbbi a gazdasági nyomor folyamánya. Mindkét irányzat azonban, a nélkül, hogy fejlődéstörténelmi jelentőségüket vitatni akarnók, a politikai hatalmi viszonylatok radikális eltolódása nélkül csupán a hatalmon levő gazdasági rétegek érdekkörein belül mozoghat és csak foltozó munkálatokat jelent, de nem rendszerváltozást.

formájában munkálataiban induktívnak látszó eszközöket is alkalmazni, munkálatai még sem lehetnek tudományosak. Az indukciónak, mely a helyes jogalkotás legalapvetőbb feltétele, az a legfőbb és nélkülözhetetlen kelléke, hogy elfogulatlan és korlátlan legyen. Már pedig az a jogalkotás, mely csupán vagy elsősorban csak egyes néprétegek, gazdasági csoportok érdekeit és életviszonyait tarthatja szem előtt, sem elfogulatlan, sem korlátlan, tehát igazán induktív sohasem lehet.

Nem szólva azokról az esetekről, amidőn a miniszteriális törvényelőkészítés szociális mázzal antiszociális rendelkezéseknek ad életet,¹ kétségtelen, hogy az eddigi miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás rendszere a valóban szociális jogalkotáshoz szükséges korlátlan és elfogulatlan indukciónak megfelelő társadalmi berendezés híján dolgozik, mert módszere a kényszerű dedukció és a korlátozott indukció jegyében áll. E módszertani sajátosságok pedig a dogmatikus jogelmélet jellemző vonásai. Igaz, hogy a dogmatizmus másként nyilatkozik meg a jogalkalmazás, mint az eddigi jogalkotás terén, mert hiszen a jogalkalmazás eseteiben rendszerint már adva van az állami kényszerrel felruházott írott tétel, melyből, mint sémából a bírónak vagy közigazgatási hatóságnak ki kell indulnia. Az induktív gondolkodásmóddhoz nem szoktatott sematikus gondolkodás itt termeli a legláthatóbban azokat a jogi csodabogarakat, melyek a logikai dogmatizmus eredményei és amelyek, mert a folyton fejlődő és változó, elbírálandó megzavart életviszonyok követelményeivel homlokegyenest ellenkeznek, a közönséget az ilyen bíraskodástól annyira elriasztják. A *Freie Rechtsfindung* elméletének törekvése, hogy a jogászt e téren kellő szociológiai és lélektani indukcóra szoktassa. A jogalkotás terén azonban a dogma maga az uralkodó társadalomgazdasági rétegek érdeke, mely a miniszteriális törvényelőkészítés és jogalkotás dedukciójának is, korlátozott indukciójának is egyaránt kiindulási pontja. Ha újabban nem is alkalmazhat már a miniszteriális törvényelőkészítés (mint a nem minden politikai intenciók nélküli „történelmi iskola” idején) jogalkotási munkálataiban az uralkodó érdekek védelmére mindenkor római jogi, kánonjogi, hűbérjogi vagy közjogi dogmákat és így igen sokszor kénytelen is a látszólagos indukció eszközeihez nyúlni, mégsem tehet egyebet, mint hogy tételként az uralkodó érdekeket tartja szem előtt, amelyek körébe kell az életet belekényszerítenie.

Bizonyos, hogy az a viszonylat, melyben az eddigi törvényelőkészítés és jogalkotás az államhatalomhoz állott, intézményes változtatásokat igényel. A jogalkotás új módszere csupán új intézményes társadalmi rendszerben valósítható meg.

IV. Azok, akik eddig a jogtudomány sokat hangoztatott induktív módszeréről elmélkedve a gyakorlati megvalósítás gondolatával

¹ L. például a munkához való jogot védelmező modern, sztrájkellenes törvényhozási tendenciák tipikus példáját.

is foglalkoztak, a módszertani vita említett helytelen beállítása és felfogása mellett, mely szerint csupán a jogalkalmazás módszeréről volt szó, természetesen nem tehetek kielégítő javaslatokat. Sinzheimer, aki *Die soziologische Methode in der Privatrechtswissenschaft* című, 1909-i rövid előadásával (München, Rieger) egyike volt azoknak, akik a gondolkodást ezirányban megindították, már helyesen utal a feladat deskriptív jellegére, melyet aztán az analitikai munkának kell kiegészítenie. A deskriptív munka általa ajánlott eszközei az okmányok gyűjtése (a különböző hivatalok kiadmányai stb.), a különböző bíróságok és pedig a választott bíróságok döntéseinek is gondos gyűjtése, az újságok, de különösen a szakszervezeti titkárságok közléseinek összeállítása stb. Eltekintve attól, hogy Sinzheimer módszertani javaslataiban is főleg kedvenc kérdésére, a munkaszabályszerződésre gondol, az ő szeme előtt is első sorban a jogalkalmazás kérdése lebeg és nem nyúl a jogalkotás módszere gyökeres megváltoztatásának problémájához. Ugyanez a hibája Ehrlich javaslatainak is, aki sem 1911. évi *Die Erforschung des lebenden Rechts* című értekezésében,¹ sem pedig 1913-ban megjelent nagyrértékű, alapvető könyvében (*Grundlegung der Soziologie des Rechts*) nem nyújt a jogalkotás induktív módszerének rendszeres megvalósításához semmiféle útmutatást, ő is utal ugyan a Sinzheimer által is említett okmányok gyűjtésének, különösen a modern ügyleti okiratok (házassági, adás-vételi, bérleti, bankkölcsön, jelzálogkölcsön, örökösödési szerződések, végrendeletek, egyesületi és kereskedelmi: társasági szabályok stb.) gyűjtésének nagy szükségességére, és arra, hogy a jogász „nyissa ki szemét és az élet gondos megfigyelése, az emberekkel való személyes érintkezés és nyilatkozataik feljegyzése alapján tanuljon”. Példáiban utal a német-osztrák parasztság mezőgazdasági szerződéseire, népszerű család- és örökjogi viszonylataira, mint az érdekes megfigyelési területek érdekes példáira, azonban a jogalkotás induktív tudományának intézményes biztosítékait nem keresi. Több jogi lapban,² továbbá az 1912. évi német jogászgyűlésen is beszámolt Ehrlich azokról a munkálatokról, melyeket induktív irányba alapján a csernovici egyetemen létesített szemináriuma végzett. A szeminárium munkálatai megfeneklettek. Maga Ehrlich panasolja fel, hogy a kormányban nem volt meg a kellő érzék a munkálatok fontosságának felismerésére és hogy ennek folytán a szükséges anyagi eszközöket rendelkezésére nem bocsátotta. Ha Ehrlich kétségtelenül szép könyvében a szociológiai jogalkotás problémájának gyökerét, a hatalmi kérdést megjellette volna és fejtegetései eme kérdésből indultak volna ki, úgy nem gondolt volna arra sem, hogy a való élet valóban induktív jogi felkutatására, vágy amint ő mondja, az élő jog megismerésére az uralkodó gazdasági kisebbség kormányától nyerjen segítő támogatást.

¹ *Schmoller's Jahrbuch.*

² *Recht und Wirtschaft, Juristische Blätter.*

De megfelelő, intézményes társadalmi berendezés nélkül az eddigi jogi főiskolai tanítás rendszerének kereteiben egyébként sem lehetett arra gondolni, hogy a jogalkotás szociológiai módszere bennök csak kísérletileg is megvalósíttassék. Eugen Fuchs, a kitűnő karlsruhei ügyvéd és jogi író számos vitairatában, de főleg *Juristischer Kulturkampf* című munkájában¹ a szociológiai jogalkalmazás módszerének megvalósítása érdekében a modern szemináriumi élet oly tovafejlesztését kívánja, hogy a jogi egyetemi szemináriumok munkássága a klinikai munkálatokhoz legyen hasonló. Az általa elképzelt *Rechtskliniken* az egyetemen a való életből kikerült tényleg létező és elintézésre váró jogvitákat döntené el. Fuchs szerint pl. a szegényszállások perlekedő ügyei, továbbá a bagatell perek elbírálása kerülhetne ily szemináriumi illetékesség és hatáskör alá. E javaslat, melynek helyességéhez egyébként szó fér, itt bennünket főleg azért nem érdekel, mert ismét csak szociológiai jogalkalmazásról és nem szociológiai jogalkotásról van benne szó. De jogalkalmazási szempontból sem várhatunk az egyetemi szemináriumoktól több mozgási lehetőséget, mint a bíróságoktól, életismeret és helyes gyakorlati érzék tekintetében pedig a bíróságok, a választott bíróságokat is beleértve, kétségtelenül, magasabb fokon állnak, mint az egyetemek szemináriumai.²

Az érintett javaslatokon kívül még több reformeszmét lehetne feljegyezni, így a bécsi Dr. Kobler kísérleteit, melyek a felek jogi öntudatának vizsgálatát, és különösen a jogi lélektan körébe eső kutatásokat tűzték ki célú, azonban mindezek a kísérletek a jogalkalmazás módszerének megreformálására törekednek és a jogalkotás kérdését alig érintik.

V. A szociológiai jogalkotás módszerének intézményes megvalósítására a kiindulási pontokat kétségtelenül a jogélet gyakorlati munkásainak tevékenységi körében kell keresnünk. A kutatásnak és megfigyelésnek állandónak kell lennie és a helyszínén kell végeztetnie. Állandónak kell lennie azért, mert az életviszonyok minden oly elhajlását, mely a jogi formák változását kívánja, vagy teljesen új jogi formákat igényel, azonnal fel kell jegyezni, azonnal tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni, az illető jogterület addigi jogi formáival és más jogterületek hasonló jogi viszonylataival azonnal össze kell hasonlítani és eme deskriptív, szintetikus és analitikai munkálatok alapján a legsürgősebben kell megformulálni azt az új jogot, melyet a fejlődő és változó életviszonyok megkövetelnek. A helyszínén kell a megfigyelési munkálatoknak végeztetniük, mert a személyes érintkezést, sőt helyesebben a fejlődő életviszo-

¹ Karlsruhe, Braun, 1912.

² Ez előadás megtartása óta Fuchs a *Juristische Wochenschrift* 1916. május 15-iki számában könyvemről írt értékes bírálatában javaslatának főleg didaktikai és jogi pszichológiai jelentőségét hangsúlyozza, amit természetesen készséggel elismerek.

nyolcnak közvetlen átélését nem pótolja semmi. A törvényelőkészítő jogtudománynak ilyenformán az ország egész területén, a legszélesebb néprétegek minden életviszonylatában állandóan jelen kell lennie és mindenütt éberem kell a fejlődő életnek megfelelő jogi szabályozás szempontjából az életviszonyokat megfigyelnie.

Ez az ezer és ezer szemmel figyelő intézményes jogtudomány nem képzelhető el másként, mint hogy az életben élő és működő gyakorlati jogászok, jogi szervek és intézmények, továbbá a gyakorlati életben élő és működő egyéb foglalkozási ágak képviselői a megfigyelés munkájába szervesen bevonatnak.

A gyakorlati élet jogászaik közül első sorban az ügyvéd veendő figyelembe. A bíró, bármily szociológiai meglátása és szociális érzéke is van, munkájában az életviszonyoknak csupán jobb-rosszabb tükörképét nyeri, melyet a felek előadásából, a tanúk vallomásából, az esetleges okiratokból és a netaláni szakértői szemléből kell magának összeállítania. Magukban az életviszonyokban, melyek tekintetében jogot kell szolgáltatnia, a bíró alig, vagy sohasem élt, és ezért azoknak társadalmi struktúráját és lélektanát képzeletében legtöbbször csak spekulatív úton rekonstruálhatja.¹ Másként áll a dolog az ügyvédnél, ő a jogi rendezést kívánó felekkel közvetlenül, bizalmasan és kimerítően érintkezik és rendszerint teljes valójában ismeri meg a tényállást, a helyszíni környezetet, a jogi szabályozást igénylő életviszonyokat.

Rendkívül fontos szerepe jut a jogalkotás tudománya induktív módszerének intézményes megvalósítása terén a közjegyzőnek is. A közjegyzői irodákban, úgy a hagyatéki, mint egyéb ügyleti okiratok szerkesztése körül a szociológiai jogalkalmazásnak és szokásjogalkotásnak igen érdekes és értékes munkája folyik. A felek akaratának megfelelő, minden irányban körültekintő gondos egyezségek és megegyezések szerkesztése igen érdekes szociológiai jogi munka. Csak sajnálni lehet, hogy a közjegyzői munkálatok eredményei eddig is a bírói döntések módjára rendszeresen nem gyűjtettek és a szélesebb közönség számára nem dolgoztattak fel.

Igen fontos szerep jut természetesen a közigazgatási hatóságok részére is. E hatóságok közegei azok, akik különösen a vidéki lakosság legkülönbözőbb rétegeivel állandó és közvetlen érintkezésben állnak. Városokban és falvakban a törvények és szabályrendeletek alkotta hatásköri rendszer folytán a szabályozásra szoruló életviszonylatok egész tömege kerül csupán a közigazgatási hatóságok ügykörébe és nem jut soha a rendes bíróság elé. Ezekről a köz-

¹ Az ú. n. helyszíni bírói szemlék, Sajnos igen ritkák, mert a mai igazságügyi szervezeteiben a bíró nagy elfoglaltsága mellett rendszerint nem jut a személyes „kiszálláshoz” vagy kellő induktív gondolkodás híján kerülüli és elhanyagolja ezt a fontos tényállás felderítési eszközt. Természetesen maga a szemle sem pótolhatja az állandó érintkezést és az életviszonyok átélését.

igazgatási hatáskörbe eső életviszonylatokról a legkülönbözőbb köz-igazgatási hivataloknak kellene a szociológiai jogalkotás számára állandó és rendszeres híradást adniok.

Különösen fontos szerephez jutnak a szociológiai jogalkotás tudományának hírszolgálatában a különböző gazdasági és gazdaságpolitikai szervezetek. Ezekben az új társadalmi alakulásokban a jogfejlődésnek és jogalkotásnak egészen sajátlagos és újszerű szervezetei élnek és alakulnak, melyeket működésükben és működésük eredményeiben megfigyelni a jogalkotás tudományának legelsőrendű feladata. A modern gazdasági szervezetekben, melyeknek nagyobbjai mindinkább a gazdaságpolitikai pártok jellegét öltik,¹ a jogalkotási és jogalkalmazási autonómiának egészen új társadalmi rendszere fejlődik. A szerződési szabadság és megkötöttség, a gazdasági kollektívizmus és a szervezeti kooperáció nagyfontosságú új jogi tünetei támadtak és fejlődnek e szervezetek életében, melyeket a jogalkotás tudományának a leggondosabban kell állandóan figyelemmel kísérnie. Ehhez azonban nemcsak a szervezeti választott bíróságok döntéseinek gyűjtése, a kollektív szerződések rendszerbe foglalása, a különböző alapszabályok, ügyrendek és szervezeti szabályok gondos összeállítása és megfigyelése szükséges, hanem a szervezetek életében állandóan és hivatásszerűen működő egyéneket, főleg tehát a különböző egyletek és szervezetek, szövetségek és érdekképviseltek adminisztrációinak vezetőit, igazgatóit és titkárait, továbbá különösen ügyészeit és jogtanácsosait is be kell a jogalkotás tudományára intézményes rendszerének állandó hírszolgálatába vonni.

Mindezen állandó megfigyelő állomások mellett természetesen a rendes bíróságok döntéseinek gyűjtése sem veszi el jelentőségét. Figyelemmel kell lenni azonban ez anyag gyűjtésénél az elsőbíróságok, és pedig nemcsak a járásbíróságok, hanem a bagatell bíróságok szociológiailag érdekes határozatainak gyűjtésére is, mert hiszen számos érdekes és a jogfejlődés szempontjából jelentős életviszonylatban felmerült jogvita e bíróságoknál akár egyezség, akár tovább nem felebbezett határozat alakjában végleges elintézését nyer. Ezért a bíróságoknak hivatalból kellene feladatukká tenni, hogy e döntéseket is összegyűjtsék és közzétegyék.

Rendkívül fontos azonban, hogy e rendszer keretében a legkülönbözőbb foglalkozási ágak, mint pl. a nagy- és kisgazdasági, ipari, kereskedelmi és földművelési-üzemek munkásai és vezetői is helyet foglaljanak. Sohasem szabad ugyanis feledni, hogy ez, eddig laikusoknak nevezettek a tulajdonképeni szakemberek és a jogalkotás

¹ Ilyenek pl. Németországban a Hansabund, a Bund der Landwirte, a Deutscher Bauernbund, a nagy alkalmazott és egyéb szervezetek, főleg pedig a munkások szervezetei, vagy pl. Magyarországon az Országos Magyar Gazdasági Egyesülés táborába tartozó agrár-szervezetek és az ezzel szemben csoportosuló kereskedelmi és ipari szervezetek blokkja, továbbá a munkásszervezetek.

eddig rendszere mellett voltaképp a jogászok voltak a laikusok, kik szakdolgozókba beavatkoztak. Helyes jogalkotás csupán a két elem szerves együttműködése alapján képzelhető.¹

Mindé példákkal természetesen a jogalkotás tudománya induktív megfigyelő állomásainak sora koránt sincs kimerítve. Eme példákkal csupán jelezni kívántam azt az irányt, melyből az induktív jogalkotás intézményes rendszerének megvalósításánál nézetem szerint ki kellene indulni. Ugyancsak irányt mutató javaslatként és csak hozzátéveleges körvonalakban említem, hogy mindé megfigyelő állomásokat az ország egyes szűkebb jogvidékei szerint vidéki központokkal kellene összekötésbe hozni, melyekhez a megfigyeléseknek anyaga beküldendő lenne. Eme jogszociográfiai anyagot, amely így az egyes vidéki központokhoz beérkezne, e központokban már analitikailag kellene feldolgozni és rendszerbe szedni. E vidéki központok munkálatainak gyűjtőhelyéül azután természetesen országos központot kellene létesíteni, amelyhez az összes vidéki központok a hozzájuk beérkezett és általuk rendszerbe foglalt munkálatokat időközönként egységes és további feldolgozás céljából beküldenék.

A gyakorlati élet munkásainak e tudományos foglalkoztatása különösen az orvostudományok terén volt már eddig is ismeretes. Míg azonban a klinikai rendszer az orvostudományok terén a mai egyetemi rendszer kereteiben megvalósítható, addig a jogalkotás tudományának az a rendszere, melyben a gyakorlati élet munkásai végzik tudományos federítéseiket, amint látjuk, csakis teljesen új intézményes társadalmi rendszerben valósítható meg.

A jogalkotás tudománya tehát nem rendezkedhet be az eddigi jogi oktatás kereteiben, hanem ellenkezőleg az új jogi oktatásnak kell a jogalkotás tudománya új társadalmi rendszerében folynia. A vidéki és országos központoknak jogi iskolákkal kellene kapcsolatban lenniök, melyekben a jogot tanulók részére gyakorlati jogászok és egyéb hivatási ágak gyakorlati emberei mutatnák be a beérkezett és feldolgozandó aktuális megfigyelési anyag alakjában a tényleg ható és az (alkotandó) jogot. A megfigyelés anyagának rendszerezése és feldolgozása, összehasonlítása és megbeszélése kapcsán a jogot tanuló mély betekintést nyerhetne az élet ama műhelyeibe, amelyekben a jog él és hat. A megfigyelés anyagán lehetne a legközvetlenebbül bemutatni, mely tételes, érvényes szabályok azok, melyek az életnek meg nem felelők, tehát megtanulásra nem érdemesek, és melyek azok, amelyek az életnek megfelelőek, tehát alkalmazandók és továbbélesztendők. Csakis az ily empirikus tanítás szoktathatná le a jogászságot az oly káros, fejlődést gátló dogmatikus gondolkodásról.

¹ A népies jogalkotás e társadalmi rendszerének egyik legfőbb jelentősége, hogy a jogász és nem-jogász elem együtt deríti fel és együttesen formálja meg a jogot. Csakis így válhatik a jogtudomány népies tudománnyá és az élet tudományává.

dásmódról, amely a jogot a tételekben és nem az életben látja és amely a jogászai gondolkodást, sajnos, mindmáig jellemzi.¹

VI. A jogalkotás tudományának intézményes társadalmi rendszere természetesen igen tökéletes lenne, ha a jogalkotás tudománya számára kiépítendő egész társadalmi berendezés magával a törvényhozással szerves kapcsolatban nem állhatna. A társadalmi úton felderített, az ország népességének minden életviszonylatából felkutatott és előkészített jognak kötelező erővel való felruházását, törvényi joggá leendő változtatását a jogalkotás tudománya nem bízhatja a gazdasági csoportok hatalmi harcának véletlen alakulásaira. A szociális kiegyenlítés munkáját végző tudományos jogalkotás intézményes rendszerének szükségképi betetőzése és kiegészítése az a kellék, hogy az induktív jogtudomány munkásai, a megfigyelési állomások és központok kiküldöttei a törvényhozás testületeiben, tehát a parlamentben helyet foglalhassanak. A képviselőküldés mai rendszerei alapján sem kivihetetlen az a követelmény, hogy a képviselők ne csak pártok és földrajzilag elosztott választókerületek, hanem az ország intézményes kultúrtényezőinek kiküldetésében is részt vehessenek a parlament törvényhozási munkálataiban. Természetesen könnyebben képzelhető el a pártok és gazdasági csoportok fölött álló kulturális tényezők intézményes képvisellete abban a parlamentben, mely kifejezetten az ország egyes gazdasági rétegeinek, érdekköreinek képviselőiből alakul, akik mellett a szociális kultúra munkásai külön képviselati rendszer alapján foglalnak helyet. A speciálpárlamentarizmusnak az a rendszere, melyre először talán Georg Jellinek mutatott rá *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* című szép tanulmányában, kétségtelenül közelebb hozna ehhez a fejlődéshez. A kérdést azonban fejlődéspolitikai szempontból még radikálisabban kell megfognunk. A nagy politikai pártok leplebe burkolódzott hatalmas gazdasági csoportoknak eddigi képmutató közjogi és kulturálisnak nevezett pártprogramjai, párttaktikája és őszinteség nélkül való megjelenési formája helyébe az európai szárazföld országaiban mindenfelé őszintébb, nyíltabb és becsületesebb gazdasági politikának kell lépnie. Ez a követelmény a helyesen szervezett gazdaságpolitikai érdekrétegek és az ezektől függetlenül szervezett és ezeket átfogó autonóm kultúrtényezőknek párlamentarizmus felé irányuló fejlődéskövetelmény. Minden gazdasági érdekek őszintén és becsületesen kell politikailag is megnyilatkoznia, a kulturális tényezőknek pedig a szociális kiegyenlítés és haladás érdekében függetlenül kell a társadalomban és államban megszervezniük.

¹ Látni való, hogy a jogi oktatásnak oly sokat vitatott reformja is a legszerveesebb kapcsolatban van a jogtudomány módszertani átalakulásával. Ha úgy tetszik, ez a javaslat a szemináriumi eszme továbbfejlesztésének is tekinthető. Ám a helyzet e felfogás mellett úgy alakulna, hogy a gyakorlati oktatás kerülne homloktérbe s az elméleti tanítás csupán ennek kereteiben s vele szerves összefüggésben helyezkedhetné el.

Ennek a fejlődési folyamatnak jegyében állna a jogalkotás tudományának intézményes megteremtése is. Az inductív jogtudományi módszer társadalmi berendezésének megteremtése nem egyéb, mint a társadalom egyik legfontosabb szociális kultúrtényezőjének, a jogalkotás társadalmi munkálatainak intézményes megalkotása, a szociális törvény előkészít és módszerének megteremtése, e berendezésnek a társadalom struktúrájába és az alkotmány szervezetébe való beleépítése. Ez a rendszer a jogtudománynak minden pártkerettől és minden gazdasági hatalmasságtól való függetlenítését jelenti. A gazdasági tényezők és az ezektől független kultúrtényezők parlamentarizmusának ez új korszakában lesz csak lehetséges, hogy az állam a szociális tudományok és művészetek segítségével minden egyes társadalmi réteg életét a legegészségesebb és legszebb életformákban fejlessze és tökéletesítse.

Helyes modern fejlődés mellett a társadalmi szervezkedés folyamata kettős: egyrészt a gazdasági csoportok kooperatív szervezkedése, másrészt a kulturális tényezőknek a gazdasági csoportok befolyásától ment hatalmi függetlenülése. Ennek a kettős folyamatnak eredménye csupán akkor lehet a nép élete egészségének és szépségének fejlesztése, ha a gazdasági hatalmasságok, melyek eddig az államot dominálták, a társadalomban élő és működő gazdasági tényezőkké zsugorodnak, míg a kulturális tényezők, melyeknek energiái eddig az állami hatalmasságokká nőtt gazdasági kisebbségektől többé-kevésbé függően és csak lappangva éltek a társadalomban, az állam gépezetébe felszivatnak és a társadalmat vezető, államalkotó kulturális hatalmasságokká válnak.

VII. Amiért a tudományos jogalkotás inductív módszerének megvalósulása bennünket legfőként érdekel: a szociális jogalkotás problémája.

Az a jog, mely az egész népesség szükségleteihez, céljaihoz, vágyaihoz és jogpolitikai törekvéseihez alkalmazkodik, ezekből nőtt ki és ezekhez képest változik: szociális jog. Ez a meghatározás magában foglalja azt a sokirányú hatalmi eltolódást, mely ahoz szükséges, hogy a valóban inductív jogtudomány teljesen korlátlanul, tárgyilagosan és önálló szervezeti autonómiában végezhesse inductiójának munkálatait. Ahhoz, hogy a szociális felderítés munkája törvényhozási eredményeit is meghozza, az inductív jogtudomány ez intézményes társadalmi rendszerének a parlamentáris munkálatokba is be kell kapcsolódnia. Minden fentartás nélkül kell hangoztatnunk és követelnünk, hogy az inductív jogtudomány szociális rendszerének munkásai e tudomány képviselőiben önálló jogon vehessenek részt a parlamenti munkálatokban és ott a szociális jogalkotás követelményeinek teljes erővel szerezenek érvényt. Kétségtelen, hogy a szociális jogalkotás eredményeinek ez a biztosítása új, de egészséges parlamenti harcoknak lesz kútforrása. Ez a harc a kultúra harca lesz az önző céhérdékek ellen, melyek egy-egy gazdasági kisebbség előnyére és a nagy többség rovására kívánnak érvénye-

sülni. Remélhető azonban, hogy a speciálparlamentarizmusnak struktúrája, valamint a kulturális tényezőknek független szervezkedése mellett, az induktív jogtudomány képviselőinek küzdelmei közelebb visznek az egészséges és békés szociális fejlődéshez, mint a parlamentarizmus eddigi rendszere. A gazdasági érdekek nyíltan homlokterbe fognak kerülni és az önös csoportérdekek nem burkolózkodhatnak hipokrita módon a kulturális és közjogi jelszavak köntösébe. Mellettük vagy velők szemben kutatásainak minden eredményével független bírónak fog állani a jogalkotás induktív tudománya, mely mögött mindenkor ott lesz az ország közvéleménye, az az új, független és tudatos közvélemény, melynek alapjai és irányítói az induktív jogalkotás intézményes társadalmi rendszerének korszakában elsősorban maguk az induktív jogalkotás tudományának társadalmi munkásai lesznek.

Remélhető, hogy a jogtudomány hivatásának és intézményes megteremtésének ez új felfogása mellett a jogtudomány meg fog szünni a tényleges hatalmi viszonyok szolgai követője lenni; meg fog szünni az a minden tudományosságot lehetetlenné tevő állapot, hogy a jogászat a fenálló hatalmi viszonyok igazolója és tételes biztosítékainak ügyeskedő megteremtője.

Remélhető az is, hogy a jogalkotás induktív tudományának e társadalmi rendszere mellett a gazdasági hatalmak államából a kultúrállam felé vezető úton az eddigi, fejlődést gátló, merész, sőt vakmerő jogi gondolkodásmód helyébe¹ óvatos, szemlélődő, mindenfelé gondosan körültekintő jogi gondolkodásmód fog lépni.

Maga ez a szó „jogalkotás” talán nem is fedi oly tökéletesen az induktió alapján és irányítása mellett álló, a pragmatista logika értelmében vett dedukciót, mint a német *Rechtsauffinden*² szó.

Remélhető, hogy a jogalkotás ez új tudományos módszere és rendszere a bírói és közigazgatási jogalkalmazás eddigi módszerét és rendszerét is nagyban tökéletesíteni fogja. Remélhető, hogy az a bíró és közigazgatási tisztviselő, aki a jogalkotás társadalmi rendszerében tanult meg látni, hallani, átélni és gondolkodni, könnyed-

¹ V. ö. Georg Wurzel, *Das Juristische Denken*, Wien, Perles, 1904, 96.1. Fuchs e régi logikai dogmatizmus jogászait *jogi talmudistáknak*, a modernizmus köntösébe burkolódzó, álszociológiai, lényegileg azonban dogmatikus okoskodás módszerét pedig *kryptoszociológiának* nevezi.

² Sinzheimer nyomán ezt a kifejezést használtam német írásaimban. A *Rechtsauffindunggal* szemben áll a *Rechtsanwendung im engeren Sinne des Wortes*, mert a jogalkalmazásban is sokszor van *Rechtsauffindung (sine lege, practer legem)*, amikor a jogalkalmazás egyben jogalkotás is. Jogalkotás helyett talán inkább jogkutató, jogfelderítő, jogfelismerő munkálatokat kellene mondani. Jogalkotást mondottunk mégis azért, mert ebben a kifejezésben az új jogtudomány társadalmi és politikai rendszerének lényege is benne van.

seggel fogja mindenkor a jogalkalmazásnak azt a mértékét megtalálni, mely a szociális igazságosságnak megfelel. De remélhető, hogy a jogalkotás új társadalmi módszere és rendszere mellett a mindenkori törvények és tételes jogszabályok annyira modernnek, a legszélesebb néprétegek szükségleteinek annyira megfelelők lesznek, hogy a bírói és közigazgatási jogalkalmazásnak nem kell örökké a törvény hézagaival küzdenie és magában a tételes jogban fogja mindenkor a szociális igazságosság forrását és iránytűjét megtalálni.

Végül remélnünk kell, hogy a jogalkotás tudományának e társadalmi fejlődése, párhuzamban azzal a gazdaságpolitikai társadalmi szervezkedéssel, mely napjainkban észlelhető és amelyre ez előadás keretében ismételtén reámutattam, mondom, remélnünk kell, hogy e fejlődés mellett a mindenkori minisztériumok, melyeket a közjogi terminológia oly helytelenül nevezett el kormányoknak, ezentúl nem a hatalomra került gazdasági rétegek érdekeinek megfelelő kormányzók lesznek, hanem eredeti ideális közjogi hivatásuknak megfelelő végrehajtói, alkalmazói az induktív jogtudomány retortáin és ezernyi csövén át megnyilatkozott intelligens népakaratnak.

A háború utáni idők szociális problémája lesz, hogy a kulturális tényezők önálló szervezkedése folyamatában a társadalomállam kultúrállammá idomíttassék.

Midőn a jogtudomány társadalmi rendszerének eszméjét megpendítettük, erre a problémára kívántunk reámutatni. A jogalkotás tudományának szervezkedésében a kulturális tényezők szervezkedésének csupán egy példája él. Azt hisszük azonban, hogy már ennek az egy kultúrtényezőnek autonóm szervezkedése, a jogalkotás e nélpies rendszere magában véve is közelebb hoz úgy a nemzeti eszme igazi érvényesüléséhez, mint a nemzetközi béke ideáljához, mint a közjogi és kulturális mázzal burkolt gazdasági hatalmasságok parlamentarizmusának eddigi rendszere.

Ami pedig magának a jogtudománynak és a benne és a hozzá nevelt új jogászságnak társadalmi helyzetét és szerepét illeti, azt hisszük, hogy csakis e kulturális szervezkedéssel érhetjük el azt a magaslatot, melyet az új módszertani irány leglátványosabb megsejtője Anton Menger már a múlt század végén így jelölt meg: *Ja wenn die Juristen diese vermittelnde Tätigkeiten mit voller Unabhängigkeit nach oben und nach unten ausüben, muss ihnen in der Zukunft notwendig bis zu einem gewissen Grade das Schiedsgericht samt zwischen den verschiedenen Klassen der bürgerlichen Gesellschaft zu* Csakis így lehet azután maga az új, szociális jogtudomány¹ *fallen*. a társadalomtudományok középpontja és legtömörebb gyakorlati kifejezői. Amint Menger mondja: *der knappste und praktischeste Ausdruck der Sozialwissenschaft.*²

¹ I. m., 21. lap.

² U. o. 27. és 29. 1.